

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ПО ИНФОРМАЦИОННИ
И КОМУНИКАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНА
И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“**

**РАЗПРЕДЕЛЕНА СИСТЕМА ЗА ПРОГНОЗИРАНЕ НА ВРЕМЕВИ
РЕДОВЕ С ЕВОЛЮЦИОННИ АЛГОРИТМИ И ИЗКУСТВЕНИ
НЕВРОННИ МРЕЖИ**

Научна област:

4 „Природни науки, математика и информатика“

Професионално направление:

4.6 „Информатика и компютърни науки“

Научна специалност:

01.01.12 „Информатика“

Докторант:

инж. Тодор Димитров Балабанов

Научен ръководител:

проф. д-р инж. Васил Стефанов Василев

доц. д-р инж. Красимира Борисова Генова

Научен консултант:

проф. д-р инж. Милена Кирилова Лазарова

Общи характеристики на дисертацията

Актуалност на темата

Основен недостатък при обучението на изкуствени невронни мрежи с еволюционни алгоритми е фактът, че почти не се срещат реализации на пълно-свързани изкуствени невронни мрежи. Вторият основен недостатък е, че масово изкуствени невронни мрежи се използват на две фази - обучение и експлоатация. При проблемите, описвани с времеви редове, е характерно с напредване на времето времевия ред да нараства и е съвсем естествено изкуствени невронни мрежи да бъде преобучавани, спрямо новопостъпилата информация. Използването на точни числени методи (като най-популярният обратно разпространение на грешката) е ефективно, но относително неприложимо при изкуствени невронни мрежи с пълно-свързана топология. В литературата са представени множество хибридни модели за обучение на изкуствени невронни мрежи с точни числени методи в комбинация с методи за евристична оптимизация. Трети, макар и второстепенен проблем, е правилното избиране на подходящи точни и евристични методи за извършването на хибридно обучение. В литературата се забелязва относително слабо застъпване на възможностите изкуствени невронни мрежи да се обучават в условията на разпределена среда, така че максимално да се ползват възможностите за паралелна реализация на оптимизационните алгоритми от групата на еволюционните алгоритми и популационните алгоритми.

При търговията с финансови инструменти са важни три основни параметъра: 1. В коя посока ще се промени цената (повишение или намаление); 2. Колко време ще продължи това нарастване или намаляване; 3. Какъв да бъде обемът на дългата или късата поръчка; Тъй като търговията носи своите рискове посредниците/брокерите се налага да правят ежедневни анализи на световната икономическа обстановка. В

общия случай на отговорно управление те инвестират средства на свои клиенти (физически или юридически лица). При подбирането на инструменти в които да се реализират инвестициите, посредниците най-вече се интересуват от посоката в която ще се промени цената. Търгуващите на глобалния пазар условно се разделят на две групи „мечки“ и „бикове“. Метафората за названието на тези две групи идва от факта, че мечката напада противника си опитвайки се да го захлупи с лапите си, а бикът напада противника си опитвайки се да го промуши с рогата си отдолу нагоре. Двете групи търгуващи са в постоянно противопоставяне и по този начин влияят на пазара, така че той да повишава цените си или да намалява цените си в зависимост от това коя от двете групи надделява в конкретния момент. Вторият съществен параметър е колко дълго ще продължи едно повишение или намаляване на цената. След като посредникът е отворил своята позиция и успешно е предвидил посоката на промяна става актуален въпросът колко дълго тази позиция да бъде отворена. Отговорът на този въпрос е пряко свързан с размера на печалбата реализирана от конкретната позиция. Ако позицията бъде затворена твърде рано ще има нереализирана печалба. Ако позицията бъде затворена твърде късно е възможно акумулирана печалба да се стопи. Най-оптималният момент за затваряне на една отворена позиция е когато движението на цената от възходящо стане низходящо или обратното. Последният, трети параметър, е свързан с размера на поемания риск. Опити на посредниците бързо ги учи, че наличните активи не се инвестират само в един финансов инструмент, а в цяла група инструменти. Разпределянето на риска се постигна с инвестиционен портфейл. Желанието на всеки търгуващ е да инвестира колкото се може по-голяма част от активите в печеливши позиции. Това което ограничава посредниците да инвестират всичко в един конкретен инструмент и една конкретна позиция е рискът да не разпознаят правилно посоката в която ще се промени цената и продължителността на съответното увеличение или намаление. Ако бъде направено погрешно решение за инвестиране (посока, продължителност, обем) могат да последват значителни загуби за съответната позиция. Проблемите при търгуващите на свободните пазари са свързани точно с прогнозиране на

посоката и продължителността в промяната на цените. Решението за търгувания обем е задача от областта управление на финансов портфейл и няма пряка връзка с прогнозирането.

Цели и задачи на дисертацията

За решаване на набелязаните проблеми в дисертационния труд се отличават следните цели: 1. Реализация на модели на пълно-свързани изкуствени невронни мрежи; 2. Реализация на алгоритми за непрекъснато обучение. Обучението да продължава и в процеса на експлоатация на изкуствените невронни мрежи; 3. Реализация на хибридна комбинация от представените в литературата точни и евристични алгоритми за обучение на изкуствени невронни мрежи; 4. Реализация на програмна система. Системата да бъде под формата на клиент-сървър приложение и да работи в среда за разпределени изчисления.

За постигането на целите са очертани група задачи. Основна задача по дисертационния труд е реализацията на модел за изкуствени невронни мрежи със C++ и JavaScript. Да се позволява работата с пълно-свързана топология мрежи. Тази задача се състои от две подзадачи - реализация на клиентско приложение и реализация на сървър приложение. Втора по важност е задачата за непрекъснато обучение на предложения пълно-свързан модел на изкуствени невронни мрежи. Обучението трябва да протича в непрекъснат 24/7 цикъл. Това означава, че трябва да са налични подходящи алгоритми за непрекъснато разпределяне на задачи от сървъра към клиентските приложения и непрекъснато обучение на локалните копия на изкуствените невронни мрежи. Трета по важност е задачата за подходящо комбиниране на алгоритмите генетични алгоритми и диференциална еволюция с алгоритми от вида обратно разпространение на грешката, така че времетраенето на обучението на изкуствени невронни мрежи да бъде намалено. Четвъртата по важност задача е свързана с техническата реализация на системата и провеждането на необходимите експерименти

за потвърждаване на ефективността с която тя работи.

Списък с публикации по дисертацията

1. Балабанов Т., Занкински И., Симеонова В., Прогнозиране на времеви редове с изкуствени невронни мрежи и диференциална еволюция в разпределена среда, Работни статии на ИИТ, ИТ/WP-268B, ISSN:1310-652X, 2010.

2. Балабанов. Т., Прогнозиране с евристични подходи в разпределена среда, Proceedings of Anniversary Scientific Conference 40 Years Department of Industrial Automation, ISBN:978-954-465-043-8, 163-166, 2011.

3. Balabanov. T., Zankinski I., Dobrinkova N., Time Series Prediction by Artificial Neural Networks and Differential Evolution in Distributed Environment, Large-Scale Scientific Computing, Lecture Notes in Computer Science, vol. 7116, ISBN:978-3-642-29842-4, DOI:10.1007/978-3-642-29843-1_22, 198-205, 2011.

4. Балабанов, Т., Избягване на локални оптимуми при евристични популационни алгоритми в разпределена среда, Сборник с доклади от XXII Международен симпозиум Управление на енергийни, индустриални и екологични системи, ISSN:1313-2237, 83 - 86, 2015.

5. Balabanov, T., Zankinski, I., Barova, M.. Distributed Evolutionary Computing Migration Strategy by Incident Node Participation. Large-Scale Scientific Computing, Lecture Notes in Computer Science, 9374, Springer International Publishing Switzerland, ISBN:978-3-319-26520-9, DOI:10.1007, 203 - 209, 2015.

6. Балабанов, Т., Генова, К., AJAX разпределена система за обучение на изкуствени невронни мрежи с еволюционни алгоритми, Сборник с доклади от XXIV Международен симпозиум Управление на топло енергийни обекти и системи, Управление на енергийни, индустриални и екологични системи, ISSN:1313-2237, 49 - 52, 2016.

7. Balabanov T., Keremedchiev D., Goranov I., Web Distributed Computing For Evolutionary Training Of Artificial Neural Networks,

International Conference InfoTech-2016, Varna - St. St. Constantine and Elena resort, Bulgaria, ISSN:1314-1023, 210-216, 2016.

8. Балабанов, Т., Генова, К., Разпределена система за обучение на изкуствени невронни мрежи, базирана на мобилни устройства, Proceedings of International Conference Automatics and Informatics'2016, ISSN:1313-1850, 49 - 52, 2016.

Цитирания на публикации по дисертацията

Balabanov, T., Zankinski, I., Barova, M., Strategy for Individuals Distribution by Incident Nodes Participation in Star Topology of Distributed Evolutionary Algorithms, Cybernetics and Information Technologies, Vol. 16 No 1, ISSN: 1314-4081, 2016.

1. Tomov, P., Monov, V., Artificial Neural Networks and Differential Evolution Used for Time Series Forecasting in Distributed Environment, Proceedings of International Conference Automatics and Informatics, Sofia, Bulgaria, ISSN 1313-1850, pp. 129-132, 2016.

Balabanov, T., Zankinski, I., Barova, M., Distributed Evolutionary Computing Migration Strategy by Incident Node Participation, International Conference on Large-Scale Scientific Computing, 10th International Conference, LSSC 2015, Sozopol, Bulgaria, June 8-12, ISBN 978-3-319-26519-3, pp. 203-209, 2015.

2. Tomov, P., Monov, V., Artificial Neural Networks and Differential Evolution Used for Time Series Forecasting in Distributed Environment, Proceedings of International Conference Automatics and Informatics, Sofia, Bulgaria, ISSN 1313-1850, pp. 129-132, 2016.

3. Ташо Ташев, Арсений Баканов, Радостина Ташева. Верхняя граница пропускной способности коммутатора с матричным переключателем для входящего трафика типа модифицированной модели Чанг-а. Доклады на Университетската годишна научна конференция на Национален Военен Университет «В.Левски» 2016, 20-21 Октомври 2016, Велико Търново, България. Издагелски комплекс НВУ, 2016, том 2, стр.107-115. ISSN 1314-1937.

Balabanov, T., Zankinski, I., Dobrinkova, N., Time Series Prediction by Artificial Neural Networks and Differential Evolution in Distributed Environment, International Conference on Large-Scale Scientific Computing,

8th International Conference, LSSC 2011, Sozopol, Bulgaria, June 6-10, ISBN 978-3-642-29842-4, pp. 198-205, 2011.

4. Keremedchiev, D., Barova, M., Tomov, P., Mobile Application as Distributed Computing System for Artificial Neural Networks Training Used in Perfect Information Games, Proceedings of International Scientific Conference UniTech, Gabrovo, Bulgaria, ISSN 1313-230X, vol. 2, pp. 389-393, 2016.

Глава 1 - Обзор на системи за прогнозиране на времеви редове

Прогнозирането на времеви редове е сложна задача. Тя намира приложение в множество области в които по настояще усилено се работи. За създаването на прогнозиращи софтуерни системи се изискват множество знания и умения. Важността на задачите за прогнозиране е толкова голяма, че те намират приложение в почти всяка сфера от човешкия живот (температура, валежи, енергийни запаси и други). Подробен обзор за използването на изкуствени невронни мрежи, генетични алгоритми и размита логика за капиталовите пазари е представен в [SMK2001]. Обзорът е съпроводен с кратко представяне на трите метода. Класификация на различни методи за прогнозиране на електрическото потребление е представено в [HAMN2002][JVGM2002]. Авторите разглеждат генетични алгоритми и изкуствени невронни мрежи. Обзор за използването на изкуствени невронни мрежи, генетични алгоритми и размита логика в областта на капиталовите пазари с кратко представяне на методите е достъпен в [ARSH2003]. Обзор за използваните алгоритми в икономиката също е представен и в [EUVO2005]. Направено е представяне на възможностите за прогнозиране с изкуствени невронни мрежи и генетични алгоритми. При обзора на инструментите за прогнозиране на времеви редове с изкуствени невронни мрежи и еволюционни алгоритми е съществен аспектът за използването на съществуващи софтуерни решения описано в [RSQZ2006] и наличието на софтуерен пакети, както описанията в [CDTY2006] (пакет създаден на програмния език C, за операционна

система Mac OS X и след това е преработен за операционна система Microsoft Windows). Задълбочен обзор на методите за съставяне на инвестиционен портфейл и начините по които изкуствени невронни мрежи или генетични алгоритми могат да се ползват при тази задача е представен в [MVDL2008]. Обзор на видовете изкуствени невронни мрежи се предлага в [YAHU2009]. Също така се предлагат начини за тяхното приложение в земеделието. В [MSMJ2009] се предлага обзор на видовете изкуствени невронни мрежи и приложението им в геотехническото инженерство. Споменават се практически насоки за избор на размер в скрития слой (примерно 75% от размера на входния слой). Другата препоръка е размерът на скрития слой да бъде между средното и сумата от размера на входния и изходния слой. Споменава се и стратегия в която прогресивно се започва от малък брой елементи в скрития слой и се увеличава броят докато няма подобрене в параметрите за обучение на изкуствени невронни мрежи. Препоръките също са броят на тренировъчните примери драстично да надхвърля броя на елементите в скрития слой. В [MAWE2010] е изложен изключително подробен обзор на евристичните оптимизационни алгоритми. Описва се паралелна реализация на диференциална еволюция с централен възел. Централният възел синхронизира миграцията между останалите възли. Топологията е кръгова и мигрантите преминават само в посока към следващия пряк съсед. Всичко това се синхронизира от централния възел. На практика такава топологията се превръща в звездовидна. В [JMA2012] се излага обзор на пул базираните еволюционни алгоритми за реализацията на разширяеми и асинхронни изчисления в разпределена среда.

Анализ, проблеми, цели и задачи

В резултат на направения обзор могат да се формулират група проблеми. Тези проблеми с адресирани под формата на цели в дисертационния труд. Самите цели се разбиват на задачи. Решението на задачите води до постигане на поставените цели.

Основен недостатък на разгледаните решения за обучение на изкуствени невронни мрежи с еволюционни алгоритми е фактът, че почти не се срещат реализации на пълно-свързани изкуствени невронни мрежи. Вторият основен недостатък на разгледаните съществуващи решения е, че масово изкуствени невронни мрежи се използват на две фази - обучение и експлоатация. За проблемите подлежащи на описване с времеви редове е характерно, че с напредване на времето времеви ред нараства и е съвсем естествено изкуствени невронни мрежи да бъде преобучавани за новопостъпилата информация. Използването на точни числени методи (като най-популярният обратно разпространение на грешката) е ефективно, но относително неприложимо при изкуствени невронни мрежи с пълно-свързана топология. В литературата са представени множество хибридни модели за обучение на изкуствени невронни мрежи с точни числени методи в комбинация с методи за евристична оптимизация. Трети, макар и второстепенен проблем, е правилното избиране на подходящи точни и евристични методи за извършването на хибридно обучение. В проучените информационни източници се забелязва относително слабо застъпване на възможностите изкуствени невронни мрежи да се обучават в условията на разпределена среда, така че максимално да се ползват възможностите за паралелна реализация на оптимизационните алгоритми от групата на еволюционните алгоритми и популационните алгоритми.

При търговията с финансови инструменти са важни три основни параметъра: 1. В коя посока ще се промени цената (повишение или намаление); 2. Колко време ще продължи това нарастване или намаляване; 3. Какъв да бъде обемът на дългата или късата поръчка. Тъй като търговията носи своите рискове посредниците/брокерите се налага да правят ежедневни анализи на световната икономическа обстановка. В общия случай на отговорно управление те инвестират средства на свои клиенти (физически или юридически лица). При подбирането на инструменти в които да се реализират инвестициите посредниците най-много се интересуват от посоката в която ще се промени цената. Търгуващите на глобалния пазар условно се разделят на две групи „мечки“ и „бикове“. Двете групи търгуващи са в постоянно

противопоставяне и по този начин влияят на пазара, така че той да повишава цените си или да намалява цените си. Вторият съществен параметър е колко дълго ще продължи едно повишение или намаляване на цената. След като посредникът е отворил своята позиция и успешно е предвидил посоката на промяна става актуален въпросът колко дълго тази позиция да бъде отворена. Отговорът на този въпрос е пряко свързан с размера на печалбата. Ако позицията бъде затворена твърде рано, то тя ще има нереализирана печалба. Ако позицията бъде затворена твърде късно е възможно акумулирана печалба да се намали. Най-оптималният момент за затваряне на една отворена позиция е когато движението на цената от възходящо стане низходящо или обратното. Последният, трети параметър, е свързан с размера на поемания риск. Стремешът на всеки търгуващ е да инвестира колкото се може по-голяма част от активите в печеливши позиции. Това което ограничава посредниците да инвестират всичко в един конкретен инструмент и една конкретна позиция е рискът да не разпознаят правилно посоката в която ще се промени цената и продължителността на съответното увеличение или намаление.

Ако бъде направено погрешно решение за инвестиране (посока, продължителност, обем) могат да последват значителни загуби за съответната позиция. Проблемите са свързани с прогнозиране на посоката и продължителността в промяната на цените.

Целите на дисертационния труд са както следва: 1. Да се реализират модели на пълно-свързани изкуствени невронни мрежи; 2. Да се реализират алгоритми за непрекъснато обучение, дори в процеса на експлоатация на изкуствените невронни мрежи; 3. Да се реализира хибридна комбинация от представените в литературата точни и евристични алгоритми за обучение на изкуствени невронни мрежи; 4. Да се реализира програмна система (клиент-сървър приложение) работеща в среда за разпределени изчисления.

За постигането на набелязаните цели са формулирани серия задачи. Основна задача по дисертационния труд е реализацията на модел за изкуствени невронни мрежи, под формата на C++ и JavaScript, като пълно-свързана топология. Тази задача се състои от две подзадачи - реализация на клиентско приложение и реализация на сървър

приложение. Втора по важност е задачата за непрекъснато обучение на предложения пълно-свързан модел на изкуствени невронни мрежи. Обучението трябва да протича в непрекъснат 24/7 цикъл, като за тази цел трябва да са налични подходящи алгоритми за непрекъснато разпределяне на задачи от сървъра към клиентските приложения и непрекъснато обучение на локалните копия на изкуствените невронни мрежи, които клиентските машини поддържат. Трета по важност е задачата за подходящо комбиниране на алгоритми като генетични алгоритми и диференциална еволюция с алгоритми, като обратно разпространение на грешката, така че времетраенето на обучението на изкуствени невронни мрежи да бъде намалено. Четвъртата по важност задача е свързана с техническата реализация на системата и провеждането на необходимите експерименти за потвърждаване на ефективността с която тя работи.

Глава 2 - Модел за прогнозиране на времеви редове с изкуствени невронни мрежи, обучавани с еволюционни алгоритми

Настоящото изложение представя модел за прогнозиране на времеви редове, базиран на изкуствени невронни мрежи, обучавани с алгоритъм за диференциална еволюция, в разпределена среда. Сложността на задачата за прогнозиране на времеви редове изисква разработването на по-бързо действащи алгоритми, които водят до прогнози с по-голяма точност. В основата на изкуствените невронни мрежи за прогнозиране е заложена идеята за обучение, на база последователност от данни за изминал период. Изборът на обучаващ алгоритъм може да бъде направен от две основни направления - точни оптимизационни числени методи и евристични оптимизационни метод. Прилагането на подходящи евристични алгоритми може да доведе до използването им в разпределена среда и значително ускоряване на процеса за обучение.

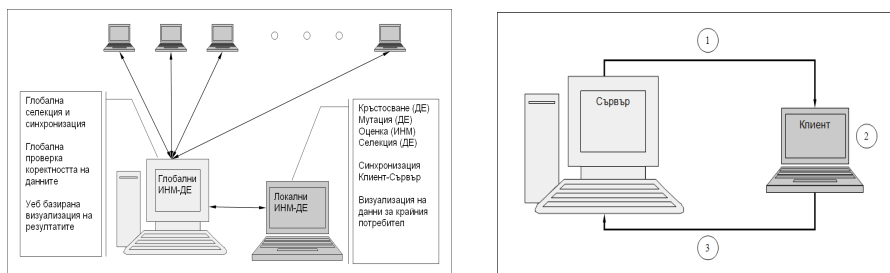
Прогнозирането на времеви редове е задача, в която по зададени хронологични данни, трябва да се направи прогноза за данни в предстоящ период от времето. Когато става въпрос за финансови инструменти дял от науката, наречена „Иконометрия”, се занимава с разработка на алгоритми, финансови индикатори и осцилатори, с помощта на които да се анализират данните. Създаването на ефективни и надеждни средства за финансово прогнозиране е трудоемка и сложна задача. Поради тази причина много актуална е областта за разработка на самоорганизиращи се или самообучаващи се системи за прогнозиране.

Приложението на изкуствени невронни мрежи при прогнозирането на времеви редове в икономиката се разглежда от различни автори, някои от които са Dunis [DUWI2002], Giles [GILA2001] и Moody [MOOD1995]. Като основен модел се използват така наречените Feed Forward Neural Networks (виж Haykin [HAYK1999]). Мрежите от тип FFNN са много ефективни, но страдат от основен недостатък, свързан с липсата на кратковременна памет. Избягването на този проблем се осъществява с използването на така наречените Recurrent Neural Networks. Основната трудност при RNN идва от невъзможността за тяхното обучение да се използват точни градиентни методи (виж Werbos [WERB1990]). Комбиниран подход за обучение на изкуствени невронни мрежи с помощта на еволюционни алгоритми е предложен от Yao [YAOX1999] и други автори. Еволюционните алгоритми дават значително по-добри резултати за търсене на оптимуми в сложни многомерни пространства с наличие на множество локални оптимуми, в които градиентните методи не дават добри резултати (виж Holland [HOLL1975]).

Предложена система за прогнозиране

В дисертационния труд е предложено за целите на прогнозирането да се използва математически модел базиран на изкуствени невронни мрежи, чието обучение се извършва с

диференциална еволюция, под формата на изчисления в разпределена среда. Топологията на изкуствените невронни мрежи представлява изследователски интерес и за това в софтуерната система топологията се определя от оператор на отдалечения сървър. Допустимите видове топологии са: 1) Многослойни; 2) Многослойни с обратна връзка; 3) Пълно-свързани. Предложеният модел е базиран на класическа мрежа, каквито се използват в моделите с обратно разпространение на грешката. Като сумираща функция е прието да се използва линейна функция.

Фиг. 2.1 Система за обучение на ИНМ с ДЕ, в разпределена среда (ляво) и обмен на задачи в система за ИРС (дясно).

Обучението на изкуствени невронни мрежи се осъществява с помощта на диференциална еволюция. В рамките на алгоритъма диференциална еволюция всяка хромозома представя един комплект тегла за конкретна топология изкуствени невронни мрежи, към която се отнасят определен брой обучаващи примери. Последователно, отделните хромозоми (комплекти тегла) се зареждат в структурата на изкуствената невронна мрежа, след което се подават обучаващите примери, изчислява се грешката, която изкуствената невронна мрежа допуска за всеки пример, сумират се грешките от отделните примери и се определя коефициент за жизнеспособност на хромозомата (комплект тегла). Начинът, по който се определя коефициентът на жизнеспособност, е един от най-ключовите проблеми, от които зависи успехът на цялостното прогнозиране. При времевите редове е необходимо обучаващите примери да се подават в хронологична последователност, което създава

затруднения при изкуствени невронни мрежи, обучавани с алгоритъм за обратно разпространение на грешката. Също така, отдалечените във времето обучаващи примери е необходимо да оказват по-малко влияние при формирането на коефициента за жизнеспособност. След като бъдат оценени отделните хромозоми те влизат в изчислителната схема на диференциалната еволюция като над тях се извършва селекция, кръстосване и мутация.

При системите за изчисления в разпределена среда централизиран сървър разпределя задания за изчисление на отдалечени компютри (Фиг. 2.1 - стъпка 1). В някакъв период от време отдалечените компютри изпълняват заданието (Фиг. 2.1 - стъпка 2). Заданията могат да са оформени като пакети за пресмятане в рамките на няколко минути, но може да са оформени и в пакети за пресмятане в рамките на седмица или месец. Периодът за продължителност на пресмятането силно зависи от естеството на изчисленията, които трябва да се извършат. Чрез подходящо регулиране на периода за пресмятане може да се постигне оптимално натоварване на сървъра и максимална актуалност на информацията, която сървърът съхранява, с цел синхронизиране на разпределения изчислителен процес. Когато клиентът приключи изчислението на възложеното задание, връща резултата на сървъра (Фиг. 2.1 - стъпка 3). Трите основни стъпки в този процес се повтарят, докато има работещ сървър и клиентски компютри, закачени за него.

При паралелния вариант на алгоритъма за диференциална еволюция се създават локални копия на изкуствената невронна мрежа и на диференциалната еволюция [BAZA2010]. Обучението протича локално, като всяка хромозома в популацията обозначава отделна точка (индивид) в пространството на търсене. Макар и различни, индивидите се групират относително близко един до друг в това пространство. При разделяне на изчисленията върху множество изчислителни машини, подобно групиране на индивиди може да доведе до локално изследване на различни области от пространството на решенията (пространството на търсене) [BATO2011]. В този аспект най-съществена е политиката за синхронизиране, като процеса на синхронизиране включва излъчването

на най-добрите индивиди и събирането им на едно централизирано място (при клиент-сървър архитектура). Това множество на глобално най-устойчивите индивиди може да се използва при създаването на следващи локални ареали. Освен клиент-сървър архитектура е възможно да се реализира peer-to-peer решение, при което отсъства централизиран сървър, а всяко локално работещо приложение се грижи за комуникацията с други локално работещи приложения. Основно предимство на предложената клиент-сървър система за изчисления в разпределена среда е нейната изключително висока степен на скалируемост (изключително улеснено включване на допълнителни компютърни системи в системата за разпределени изчисления) [BAZA2011]. Честотата на комуникация между клиентите и сървъра може да се регулира прецизно, като за интервали може да се ползват часове, седмица и дори месеци. При наличие на голям брой клиенти, натоварването на сървъра може да се компенсира с намаляване честотата на комуникация с клиентите.

Първото предимство на предложения модел се състои в използването на диференциална еволюция за обучението на изкуствени невронни мрежи, като по този начин се избягва опасността от преобучение [BATO2015]. Второто предимство е възможността, чрез диференциална еволюция, да се обучават изкуствени невронни мрежи с обратни връзки. Третото предимство е възможността, чрез диференциална еволюция, да се обучават изкуствени невронни мрежи, без да е от значение редът по който се подават обучаващите примери. Четвъртото предимство е възможността да се обучават различни копия на изкуствени невронни мрежи и това да става паралелно, водещо до подобряване на бързодействието и по-добро покритие на пространството за търсене. При евентуални злонамерени клиенти, които изпращат некоректна информация към сървъра (комплекти тегла), то тази информация може да се провери лесно. От друга страна, некоректната информация, получена от злонамерени клиенти, може да се използва в неподправен вид за обогатяване генетичния фонд на сървъра. Реално, злонамерените клиенти не представляват проблем за предложения модел, дори ако не се вземат

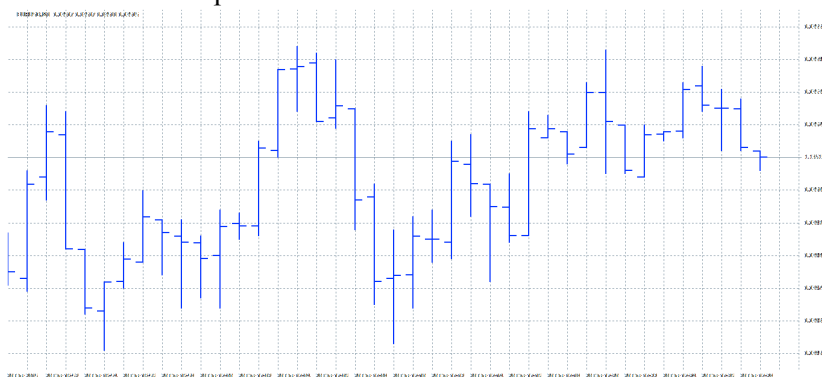
специални мерки за борба с тях.

Освен предимства предложеният модел има и следните недостатъци: Използването на изкуствени невронни мрежи е свързано с бавно обучение. Макар и много ефективни, изкуствените невронни мрежи изискват големи количества изчислителни ресурси, основно във фазата на обучение. Използването на диференциална еволюция значително забавя процеса на обучение, в сравнение с алгоритъма за обратно разпространение на грешката, но поради множеството изброени предимства диференциална еволюция е предпочитан пред обратно разпространение на грешката. Интересен би бил модел в който диференциална еволюция се комбинира с обратно разпространение на грешката, макар и това да не може да се постигне без някакъв компромис по отношение топологията на изкуствените невронни мрежи. Разработването на програми за изчисления в разпределена среда е по-сложно от писането на строго последователни или паралелни програми.

Глава 3 - Софтуерна система за прогнозиране на времеви редове с изкуствени невронни мрежи и еволюционни алгоритми

Основен фактор при практическата реализация е наличието на подходящи експериментални данни. Развитието на финансовите пазари, през последните две десетилетия, дава изключително добър избор от времево зависима информация. Цената на националните валути се оповестява на така наречения foreign exchange market (FOREX). Търгуването на валутните пазари изключително се улеснява с услугите, които предлагат инвестиционните посредници. Самата търговия се извършва с помощта на търговски софтуер наречен търговски терминал. За Източна Европа най-разпространената търговска платформа е MetaTrader 4, произведена от фирмата MetaQuotes Software Corp. [MTMQ2015].

В платформата MetaTrader 4 валутната информация е представена под формата на времеви ред, онагледен графично с нива на отваряне, нива на затваряне, нива за най-висока достигната цена и нива на най-ниска достигната цена (Фиг. 3.1). Цялата тази информация е програмно достъпна със средствата на вградения в MetaTrader 4 програмен език, наречен MQL4. Търговският терминал на MetaTrader 4 дава възможност за визуализиране на информацията от времевия ред на няколко различни, равни по дължина, времеви интервала, като следва: M1 - всеки бар отразява една минута, M5 - всеки бар отразява пет минути, M15 - всеки бар отразява петнадесет минути, M30 - всеки бар отразява тридесет минути, H1 - всеки бар отразява един час, H4 - всеки бар отразява четири часа, D1 - всеки бар отразява един ден, W1 - всеки бар отразява една седмица, MN - всеки бар отразява един месец. От ляво, на всеки бар (Фиг. 3.1) присъства хоризонтална черта, която символизира нивото при което барът е бил отворен. От дясно на всеки бар има втора хоризонтална черта, която символизира нивото на което е бил затворен. Долният край на всеки бар показва най-ниското ниво, постигнато в рамките на времевия интервал, за който се отнася барът. Горният край на всеки бар показва най-високото ниво, постигнато в рамките на времевия интервал, за който се отнася барът.

Фиг. 3.1 Котировки EUR/USD в MetaTrader 4.

Програмните средства на MetaTrader 4, чрез вградения език

MQL4, позволяват котировките за всяка валутна двойка да бъдат предоставени извън рамките на търговския терминал. Извеждането на информацията може да стане по няколко различни начина, като най-удачен за дисертационния труд е записът на информацията в текстов файл. Преди информацията за всеки бар от графиката с котировките да бъде изведена от търговския терминал информацията се нормализира. На графиката се определя най-високото постигнато ниво, след това най-ниското постигнато ниво и стойностите на всеки бар се нормализират в диапазона 0.0-1.0. Тази стъпка за нормализация се налага, тъй като използваната изкуствена невронна мрежа работи със сигнали нормализирани в диапазона 0.0-1.0. Втората причина за извършването на нормализация е наличието на множество валутни двойки, които имат различни номинални стойности. Примерно, отношението EUR/USD е от порядъка на 1.13510 (информация към дата 20.10.2015), докато отношението USD/JPY е от порядъка на 119.830 (информация към дата 20.10.2015). След като изкуствената невронна мрежа предложи своята прогноза се извършва обратната операция по мащабиране на изхода, спрямо минималната и максималната стойност на графиката.

По своята същност, MetaTrader 4 е търговски терминал със софтуерна архитектура от тип „клиент-сървър“. Търгуващите клиенти (хора, наречени на професионален жаргон трейдър) получават котировките на валутните двойки от централизиран сървър, управляван от инвестиционния посредник. Тази организация позволява на компютъра, на всеки трейдър да се стартира допълнителен модул за пресмятания (модул предложен в дисертационния труд), който да извършва изчисления по обучението на изкуствени невронни мрежи. Предложеният изчислителен модул представлява стандартен изпълним файл, който прочита котировките, записани от MQL4, в текстовите файлове. Обучението на конкретна топология изкуствени невронни мрежи, за конкретни котировки, на конкретен времеви интервал може да се разпредели между множество компютри.

Развойни средства

Тъй като системата е разделена на няколко логически обособени части, за всяка част са подходящи различни развойни инструменти.

За разработката на програмния код се използват група инструменти за разработка. От страна на MetaTrader 4, естественият програмен език е вграден в търговската платформа MQL4. Малък софтуерен модул, написан на MQL4, има за задача да извежда информацията за времевите редове в текстови файлове и да чете прогнозите генерирани от изкуствените невронни мрежи. Също така, MQL4 под модулът има задача да визуализира прогнозата в подходяща форма за разчитане от крайните потребители.

По отношение на разработения в този дисертационен труд софтуерен модул, съществуват набор от алтернативи за избор на програмен език. Най-популярните програми езици са: C/C++, Java, C#. За разработката е избран C/C++, като аргументите в негова полза са, че това е програмен език, който не е доминиран от конкретна корпоративна фирма, има изключително добра поддръжка на различни операционни системи (MS Windows, Mac OS X, Linux). Изборът на C/C++ е аргументиран и с това, че езикът има добра поддръжка за супер компютри (Open MPI), както и за графични ускорители от тип GPU. Основна характеристика на C/C++ е относителното бързодействие с което се изпълнява програмния код, тъй като се свежда до асемблера на конкретната хардуерна архитектура. Не на последно място, C/C++ е основният език в платформата BOINC (Berkeley Open Infrastructure for Network Computing), която е една от най-разпространените платформи за изчисления в разпределена среда. Придържайки се към концепцията за пресмятания в BOINC е възможно да се създадат собствени решения за пресмятане в разпределена среда, както е описано в [SINI2011] [HREL2011].

Тъй като основната идея за пресмятане в разпределена среда е изчисленията основно да се извършват на клиентските машини, то за сървър е удачно да се подберат най-олекотените технологии и

инструменти за разработка. Съобщенията, разменяни между клиентските компютри и сървъра са в структуриран формат JSON. След 1992 година един от най-широко разпространените комуникационни протоколи е HTTP и това е причината той да бъде избран в дисертационния труд. За обработката на HTTP заявки от страната на сървъра е необходимо постоянно да работи софтуерно приложение наречено уеб сървър. Най-популярните възможности за уеб сървър са Apache, Tomcat и Microsoft IIS. С цел намаляване на финансовите разходи от страна на сървъра, за нуждите на дисертационния труд, е избран уеб сървър Apache. Уеб сървърът Apache може да се инсталира на множество операционни системи, тъй като представлява софтуер с отворен код.

Изборът на Apache уеб сървър е обвързано и с избора на програмен език от страна на сървъра. Най-разпространените програмни езици за сървърни приложения са PHP, JSP и ASP. В дисертационния труд е избран PHP, тъй като е език с основно предназначение за разработка на сървърни скриптове.

Слоят за трайно съхранение на данните, от страна на сървъра, е представен от релационна система за управление на бази от данни (СУБД). Най-популярните възможни алтернативи са Oracle, MS SQL Server, PostgreSQL и MySQL. Изборът е на MySQL защото е значително по-лесна за използване в сравнение с останалите. Компанията Oracle притежава правата над MySQL, което е своеобразна гаранция за стабилното поддържане на тази СУБД.

Моделиране на структурите от данни в системата

Програмният код, работещ от страната на клиентските компютри, представлява група класове, компилиращи се до самостоятелен изпълним файл. От класовете, в паметта на компютъра, се създават обекти. По време на работа, на системата вътрешното състояние на обектите се променя. Тази промяна на обектите се съхранява в енергийно независима памет, под формата на релационна база данни. За целта се извършва

обектно-релационно напасване. За онагледяване на обектно-ориентираната структура, всеки клас е представен със CRC карта (Class Responsibility Collaboration).

ANN е основният клас в програмата и описва изкуствена невронна мрежа, което включва вътрешно представяне на мрежата и алгоритми за обработка на постъпващата и излизащата информация. ANNIO е за входно-изходната информация и представлява вектор от реални числа, а който е предназначен отделен базов клас. ANNInput отговаря за входната информация и е вектор от реални числа и представлява част от входно-изходен вектор а ANNOutput за изходната информация и е вектор от реални числа и представлява част от входно-изходен вектор. В ActivityMatrix е представена матрицата за активностите на връзките в изкуствените невронни мрежи и е двумерен масив от реални числа, който определя матрицата на съседство. Използва се за определяне на силата, на връзките в изкуствените невронни мрежи, като по този начин определя топологията, която мрежата има. Chromosome описва хромозомите, които са обекти, които изграждат популацията на диференциалната еволюция. Всяка хромозома представлява комплект тегла за изкуствена невронна мрежа и има допълнителна характеристика за жизнена стойност на хромозомата. Communicator е за комуникацията с отдалечения сървър. Поверена е на група класове, които са организирани в йерархия от наследявания. Този подход е избран за да бъде възможно разширяване на системата с допълнителни комуникационни протоколи. Communicator е базов клас, наследен от по-специфични реализации на комуникационната функционалност. В Counter за да се събира статистика по време на работа за системата и е представен от контейнер с броячи. На база, на информацията от броячите се прави статистическа оценка за ефективността на обучението и точността на прогнозите. С CrossoverType в алгоритъма за диференциална еволюция могат да се приложат различни типове кръстосване, което често зависи от избраната топология на изкуствената невронна мрежа. Алгоритъмът за диференциална еволюция е реализиран в отделен клас DE, който има отговорност да извършва селекцията, рекомбинацията и оценката на

отделните индивиди в популацията. Тъй като теглата и активностите на връзките в изкуствените невронни мрежи се моделират с матрица на съседство е удачно залагането на базов клас `GraphMatrix`, който да бъде наследен. Един от най-разпространените комуникационни протоколи е HTTP, което е основна аргументация в системата да бъде предоставена възможност за обмен на съобщения, между клиента и сървъра `HttpCommunicator`, точно на основата, на HTTP протокола. При зареждане на системата, без наличие на връзка към сървъра е важно параметрите за обучение на изкуствените невронни мрежи да бъдат инициализирани и поради тази причина е въведена възможността инициализацията да се извърши от инициализационен файл `Init`. При комуникация по протокола HTTP е възможно информацията да бъде предавана в текстов вид, без да бъде структурирана, но много по-ефективно и защитено от грешки е, ако информацията бъде пакетизирана в JSON съобщения. В този аспект е добавена възможност за комуникация между клиента и сървъра на база HTTP+JSON в `JsonHttpCommunicator`. Параметрите на всеки модел (ИНМ+ДЕ+BP) се обработват от помощен клас `ModelParameters`, така че методите да получават само един обект, а не серия от параметри. Отделен клас `Neuron` моделира поведението на невроните. Методите на този клас имат задача да извършват пресмятанията и да запазват вътрешното състояние на неврона. Основните типове неврони, описани в `NeuronType`, биват - обикновени, входящи, изходящ и *bias* (отместващи). Според своя тип, всеки неврон изпълнява различна роля в мрежата. Възможно е неврони да съчетават повече от една функция (примерно неврон, който е входен, а в същото време и изходен за мрежата). Всяка мрежа е представена неврони и тегла за връзките между тях. В паметта на компютъра се използва списък от неврони `NeuronsList`, като контейнер за обектите от тип неврон. Популацията е представена в паметта на компютъра с клас `Population` като контейнер от обекти тип хромозома. Времевия ред за стойността на валутните двойки се представя под формата на графика с барове и клас `RateInfo`. Всеки бар носи информация за котировката на валутите в конкретен момент от времето. В програмата `MetaTrader4` времевите редове са организирани на равни

интервали от време. Програмата дава възможност финансовата информация да бъде представяна във времеви редове с различен период, между отделните отчитания. Времевите периоди са изброен тип `TimePeriod` както следва: `M1` (една минута), `M5` (пет минути), `M15` (петнадесет минути), `M30` (тридесет минути), `H1` (един час), `H4` (четири часа), `D1` (един ден), `W1` (една седмица), `MN1` (един месец). Множеството от обекти за изкуствена невронна мрежа, диференциалната еволюция, обучаващо множество, комуникационен обект и броячи се помещава в обект от класа за трениране на мрежата. Задачата на клас `Trainer` е да служи като контейнер от високо ниво, за останалите обекти. Тренировъчният пример е представен с клас `TrainingExample` и е стойност на невроните, както следва: входни сигнали в изкуствени невронни мрежи, изходни сигнали от изкуствени невронни мрежи и очаквани изходни сигнали от изкуствени невронни мрежи. Обучаващото множество е клас `TrainingSet` и е последователност от три паралелни масива, както следва: вход в изкуствени невронни мрежи, изход на изкуствени невронни мрежи и очаквана стойност на изхода, на изкуствени невронни мрежи. Матрицата за теглата на връзките в изкуствена невронна мрежа представена от `WeightsMatrix` е двумерен масив от реални числа, който определя матрицата на съседство. Използва се за определяне на силата, на сигналите между невроните в изкуствени невронни мрежи, като по този начин определя знанието, което мрежата има.

Съхранението на информацията в системата се извършва на централизирания сървър с помощта на СУБД, в която данните са моделирани под формата на същности и релации. В термините на СУБД същностите и релациите се представят под формата на таблици в базата данни.

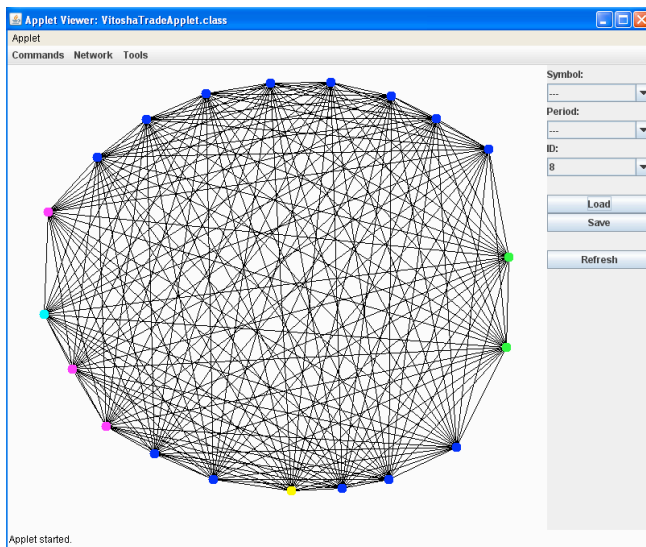
В таблица `ann` всяка изкуствена невронна мрежа е описана с матрица на съседство (полето `wights`), която съдържа теглата на връзките в мрежата. Различните мрежи имат различен комплект тегла и съответно биха дали различна точност при прогнозирането. Общата допусната грешка при прогнозирането се използва за жизнена стойност в

алгоритъма за диференциална еволюция (полето `fitness`). Различните изкуствени невронни мрежи се характеризират с тип на мрежата и това се отразява с помощна таблица, връзката към която е полето `ann_kind_id`. В таблица `ann_kind` видовете изкуствени невронни мрежи основно се описват с топология на възлите и силата на връзките между отделните възли (полето `activities`). Полето `activiteis` също представлява матрица на съседство и определя дали между два възела (включително и примките) съществува връзка и колко силна е тази връзка. Всеки вид изкуствена невронна мрежа има определен брой неврони (полето `number_of_neurons`) и информация какъв тип е всеки от невроните (полето `flags`). Тъй като не се търсят връзки между отделни валутни двойки, всеки вид изкуствена невронна мрежа се отнася само за конкретна валутна двойка и конкретен период на времевия ред (външна връзка през полето `currency_pairs_id`). Чрез таблица `currency_pairs` всеки времеви ред в системата отразява информацията за една валутна двойка. Валутните двойки се характеризират със символно название (примерно `EURUSD`, полето `symbol`). Втората характеристика на времевия ред е периодът (външна връзка през полето `period_id`). В таблица `neurons_coordinates`, за целите на системната администрация, всяка изкуствена невронна мрежа се визуализира в административен панел. На практика се изобразяват невроните, като възли в граф, и теглата като ребра на графа. За да се осъществи визуализацията, всеки неврон се описва с координати в двумерната равнина (полето `coordinates`). В програмата `MetaTrader4` са заложени няколко стандартни времеви интервала, за времевите редове, отразени в таблица `time_periods`. Интервалите се описват със символно название (полето `period`) и брой минути, на които отговаря интервалът (полето `minutes`). Чрез таблица `training_options` системата би могла да определя параметри за обучението на изкуствени невронни мрежи с отделна таблица в релационната база данни. Като параметри на обучението се използват броят индивиди в диференциалната еволюция, броят барове за вход в мрежата, броят барове за изход от мрежата и кой вид мрежа ще се обучава. От таблица `training_set` тренировъчните примери за изкуствената невронна мрежа

представяват самият времеви ред, който постъпва в системата от изхода на програмата MetaTrader4. Времевият ред съдържа информация за валутната двойка, периода на времевия ред, колко стойности от времевия ред са представени и група паралелни масиви, които имат следното значение: time - момент във времето за който се отнася стойността, open - ниво на отваряне, за съответния интервал, close - ниво на затваряне, за съответния интервал, low - най-ниско постигнато ниво, за съответния интервал, high - най-високо ниво, постигнато за съответния интервал, volume - изтъргуван обем в конкретния времеви интервал.

Административен модул за наблюдение и настройване на системата

Модулът за наблюдение и настройване на системата се ползва за задаване на параметри, при които протича обучението на изкуствени невронни мрежи. Модулът е разработен под формата на Java Applet, за да бъде достъпен от различни компютърни системи, използващи стандартен уеб браузър. Модулът е реализиран под формата на двуслойна софтуерна архитектура (потребителски интерфейс - база данни). Системата за сигурност (автентификация и авторизация) е изцяло базирана на системата за сигурност, която предоставя СУБД. Административният модул е предназначен единствено за операторите на системата, които са в ролята на доверени лица. Допълнително, нивото на сигурност в СУБД ограничава достъпа до данните само в рамките на локалната мрежова инфраструктура.

Фиг. 3.2 Екран за визуализация на ИНМ [NIRA2012][ANMO2011].

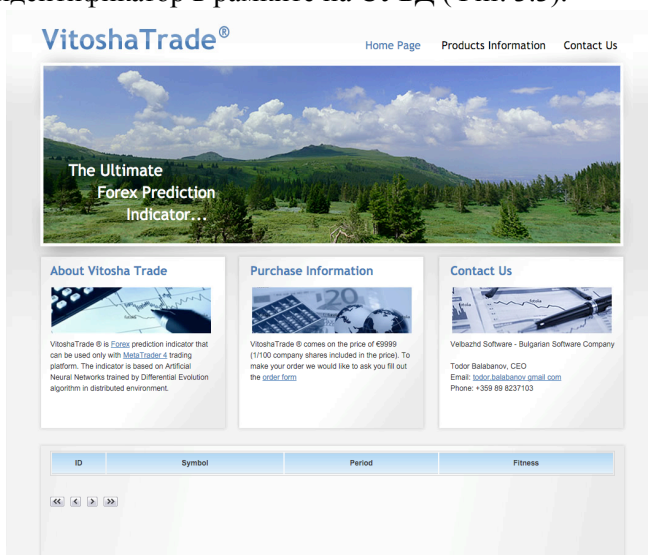
Най-съществената възможност на административната система е визуализирането на изкуствени невронни мрежи с всички връзки, както под формата на тегла, така и под формата на активности. Невроните в мрежата се изобразяват с различни цветове, спрямо ролята, която изпълняват в мрежата (входни, изходни, вътрешни или отместващи). Разположение на невроните върху визуалното пространство може да се променя, с помощта на мишката и клавиатурата (Фиг. 3.2).

Публичен модул за информация от системата

Публичният модул представлява уеб сайт, разработен с HTML, CSS, PHP. Целта на публичния модул е да представя информация от системата, която е за публично ползване. Публичната информация включва списък на различните изкуствени невронни мрежи в СУБД, различната ефективност до която отделните мрежи са обучени и техния

Глава 3 - Софтуерна система за прогнозиране на времеви редове с изкуствени невронни мрежи и еволюционни алгоритми

служебен идентификатор в рамките на СУБД (Фиг. 3.3).

Фиг. 3.3 Основна уеб страница за публикуване на публично достъпна информация от системата.

Цялостната система включва различни модули, част от които са достъпни за публично ползване. Списък с публично достъпните модули е представен в допълнителна уеб страница. Също така публичният модул съдържа и уеб страница с информация за контакт.

Глава 4 - Приложение на системата за прогнозиране и анализ на експериментални резултати

Сложността при прогнозирането на валутните пазари се дължи на динамиката в изменението на пазарните процеси и множеството фактори, оказващи влияние върху цената. Предложеният теоретичен модел и конкретната му софтуерна реализация ще послужат за изследване на

проблемите, разгледани по-долу в текста.

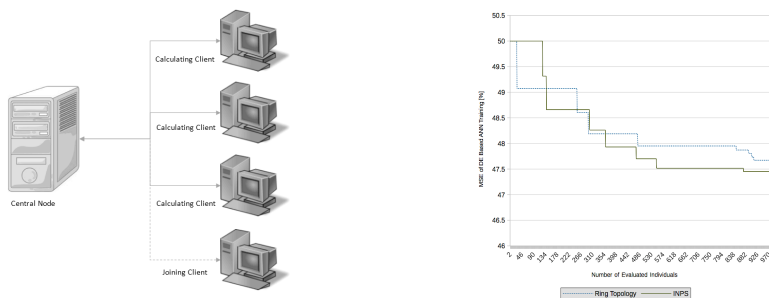
При нарастване броя на възлите в изкуствените невронни мрежи, броят на теглата се увеличава значително, което може допълнително да затрудни процеса на обучение, особено при по-сложна топология на изкуствени невронни мрежи. Първото направление за изследване е каква топология на изкуствени невронни мрежи би била най-ефективна за целите на прогнозирането. Разгледани са класическа трислойна изкуствена невронна мрежа, многослойна изкуствена невронна мрежа с обратни връзки и пълно-свързана изкуствена невронна мрежа. Освен броят слоеве и конкретният набор връзки между тях от съществено значение е и общият брой неврони.

Съществен момент в изследването е изборът на вида на входно-изходните данни при работа с изкуствени невронни мрежи. По отношение на изхода, желателно е да се получава директно прогнозна стойност (конкретно число или разлика на прогнозирания момент, спрямо текущия). По отношение на входните данни са на лице следните възможности: 1. Да се подава стойност за време; 2. Да се подава стойност на величината от предходен момент; 3. Да се подава съвкупност от стойности на величината в предходни моменти; 4. Да се подават разлики в стойността на величината от предходни моменти; 5. Да се подава комбинация от предходни стойности на величината и информация за времето.

Освен с данни за време и стойност на величина, изкуствените невронни мрежи може да се обучава за класифициране на „истински” и „фалшиви” сигнали, подавани от финансови индикатори и/или осцилатори. При този вариант самото прогнозиране се получава от комбинация индикатор/осцилатор и изкуствени невронни мрежи, която потвърждава достоверността на подаваните сигнали.

Инцидентно участие на възли в система за разпределени изчисления

В предложената система за разпределени изчисления, основната популация се намира на един централен възел (сървър). Всеки клиент се закача към системата и получава подмножество от глобалната популация (Фиг. 4.1 - ляво). След тази първоначална инициализация оптимизацията протича на локално ниво, като към централния възел се изпращат само индивиди от локалната популация, които имат по-добра жизнена стойност спрямо вече известната най-добра глобална жизнена стойност.

Фиг. 4.1 Инцидентно включване на възли в разпределената система (ляво) и сравнение между инцидентно включване на възли и кръгова топология (дясно).

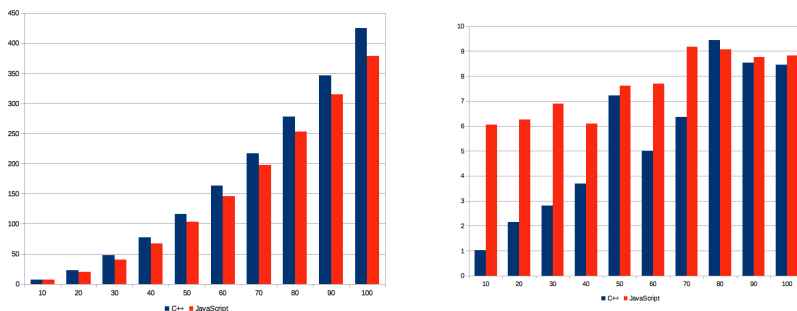
На практика, централният възел служи за хранилище на индивидите с най-добра постигната жизненост от локалните процедури за оптимизация (своеобразна форма на елитаризъм). Тази част от системата, за обмен на индивиди между отделните изчислителни възли е разгледана, в изолиран вариант в [TBIZ2015], като е направено сравнение между възли с инцидентно включване и изключване, и обмен на информация по кръгова топология.

От проведените експерименти се вижда, че при инцидентно включване на възлите сходимостта на оптимизационният процес е по-добра (Фиг. 4.1 – дясно).

Сравнение между C++ и JavaScript, при правия пас на ИНМ

В настоящото изследване [BAGE2016a] е представен модел за обучение на изкуствени невронни мрежи с помощта на обучаващ алгоритъм - диференциална еволюция, който е от групата на еволюционните алгоритми. Обучението на изкуствени невронни мрежи се осъществява в разпределена среда, като мрежата е представена във вид на JavaScript програмен код, а комуникацията с централния възел се извършва с помощта на AJAX асинхронни заявки. Целта за обучение на изкуствени невронни мрежи е прогнозиране на стойностите за различни валутни двойки, на глобалния валутен пазар.

Бързодействието, при изпълнението на JavaScript, е основният аргумент езикът да се избягва при извършването на големи по обем изчисления или при изчисления, които изискват голяма точност. JavaScript попада в групата на скриптовите езици, чийто код не се компилира до инструкции за процесора, а се интерпретира от програмни модули наречени интерпретатори.

Фиг. 4.2 Сравнение в бързодействието при разпространение на информацията в ИНМ, по време на правия пас, между C++ и JavaScript. По оста X са броят неврони, а по оста Y е бързодействието в милисекунди (ляво) и стандартно отклонение по време при разпространение на информацията в ИНМ, по време на правия пас, между C++ и JavaScript. По оста X е броят неврони, а по оста Y е стандартното отклонение (дясно).

Във всеки един момент интерпретаторът може да прекрати изпълнението на програмния код и поради тази причина не може да се гарантира достатъчна надеждност на изчисленията. За да се провери разликата в бързодействието на предложеното AJAX-JavaScript решение са извършени серия експерименти, с разпространение на информацията в изкуствена невронна мрежа при правия пас. Алгоритъмът за правия пас е кодиран в два отделни модула на системата VitoshaTrade - съответно модул на C++ и модул на JavaScript. Както е видно от Фиг. 4.2 (ляво), бързодействието е съизмеримо, за мрежи от 10 до 100 неврона. Всеки експеримент е изпълнен 30 пъти и средните стойности са представени на фигурата [BAKE2016].

По отношение на бързодействието езиците C++ и JavaScript са съизмерими, но устойчивостта на изчислителния процес е по-добре при C++, което е видно на Фиг. 4.2 (дясно), която отразява средното квадратично отклонение на времето нужно за изчисление. Тази разлика се дължи основно на наличието, на интерпретатор и уеб браузър, нещо което не присъства при изчисленията в C++. При езици от категорията на C++ програмата първоначално се транслира до асемблерен език, а след това и до машинен код.

Реализацията на изчисления в разпределена среда, под формата на AJAX уеб базирана система води до много висока степен на разширяемост в системата. Практически, разпределените изчисления могат да се стартират на всяко устройство поддържащо съвременен уеб браузър, способен да стартира JavaScript и AJAX. Тъй като изчислението се извършва в рамките на уеб браузъра, който от своя страна е процес в адресното пространство на операционната система, а тя от своя страна се изпълнява на физическия хардуер, макар и съизмерими по бързодействие, изчисленията са по-ненадеждни (наличие на интерпретатор), отколкото биха били при реализация на езици, като C/C++ или Assembler.

Сравнение между различни топологии на ИНМ

При прогнозирането на времеви редове с изкуствени невронни мрежи двата най-актуални модела мрежи са класическа трислойна мрежа, без обратни връзки и мрежа с обратни връзки. Проведените експерименти са с трислойни мрежи, които имат различен размер на скрития слой и пълно свързани мрежи (всеки възел е свързан с всеки останал, включително и със себе си). При пълната свързаност се цели ефект на кратковременна памет в мрежата.

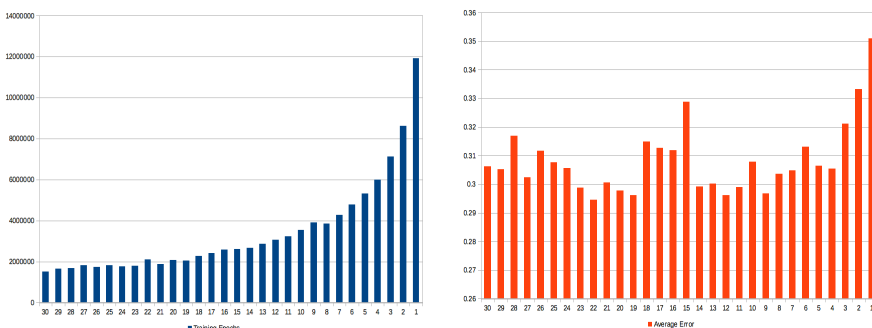
За сравнението между пълно-свързана и трислойна мрежа е избрана трислойна топология 28-12-5. Пълно свързаната мрежа се състои от 45 възела. И двата вида мрежи са обучени с генетични алгоритми при следните параметри за генетичния алгоритъм: Размер на популацията - 37; Вероятност за кръстосване - 0.9; Вероятност за мутация - 0.03; Дял елитни елементи - 0.1; Аргументи за състезателна селекция - 2; Вид кръстосване - бинарно; Вид мутация - случаен делта вектор; Условие за край - 24 часа.

И двете мрежи са обучени, при равни други условия. Условието за край на обучението е изтичането на фиксиран период от време, а именно 24 часа. В резултат на обучението, пълно-свързаната мрежа показва подобри параметри, за по-малко епохи обучение. За трислойната мрежа са нужни 296037 епохи, постига се жизнена стойност на най-добрия индивид в популацията от 656.1699030329493 и допуснатата грешка от изкуствената мрежа е 317.7286234453099, докато при пълно-свързаната мрежа са нужни 294003 епохи, най-добра жизнена стойност 656.169903010489 и допуснатата грешка от 317.0226357675591.

Наличието на повече тегла при една пълно-свързана мрежа води до по-бавен процес на обучение, но наличието на обратни връзки позволява формирането на кратковременна памет в изкуствените невронни мрежи и при значително по-дълго обучение това дава предимство на този модел.

Сравнение между трислойни ИНМ с различен размер в скрития слой

Проведените експерименти са извършени с трислойни мрежи, като на входа се подават 25 стойности от изминал период, а на изхода се очакват 5 стойности в бъдещ период. За целите на експеримента данните условно са разделени в три под множества: 1. Данни за обучение; 2. Данни за валидация; 3. Данни за тестване. Изпробвани са топологии с размер на скрития слой от 30 възела до 1 възел. Всички експерименти са извършени при еднакъв интервал от врем. Фиг. 4.3 (ляво) показва разликата в броя епохи, спрямо размера на скрития слой.

Фиг. 4.3 Брой епохи за обучение, при еднакъв времеви интервал, за обучението, но различен размер на скрития слой (ляво) и средна грешка, допускана от ИНМ, при обучение на мрежи с топология от три слоя, в които размерът на скрития слой варира от 30 до 1 (дясно).

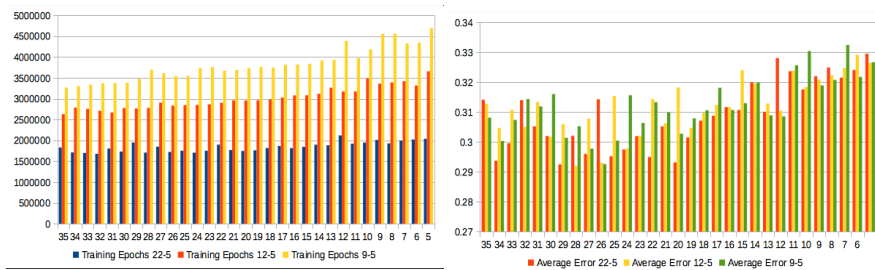
В експериментите е оценена средната грешка, която допускат мрежите с различна топология. Целта е да се установи при кои стойности за размера на скрития слой мрежата е най-ефективна. Изчисляването на грешката е извършено само с използване на данните от подмножеството за тестване. Това са данни, които не са използвани в процеса за обучение и валидация.

От Фиг. 4.3 (дясно) ясно се вижда, че най-перспективни са

моделите с 22, 12 и 9 елемента в скрития слой, което съответства на топологии мрежи: 1. 25-22-5; 2. 25-12-5; 3. 25-9-5.

Сравнение за ефективност на прогнозирането при различен прозорец от входни данни

За трите най-ефективни модела, определени на Фиг. 4.3 (дясно), са извършени допълнителни експерименти с изменение на размера, който има времеви прозорец от отминалите периоди. Размерът на времеви прозорец е изследван от 35 до 5 стойности като прозореца за прогнозиране на бъдещите резултати е фиксиран само на 5 стойности.

Фиг. 4.4 Брой епохи за обучение, при еднакъв времеви интервал, за обучението, но различен размер на входния слой (ляво) и средна грешка, допускана от ИНМ, при обучение на мрежи с топология от три слоя, в които размерът на входния слой варира от 35 до 5 (дясно).

От Фиг. 4.4 (ляво) ясно се вижда, че размерът на входния слой почти не оказва влияние в броя епохи, през които протича обучението, за фиксиран интервал от време (в случая 1 час). Също така, ясно се забелязва, че размерът на скрития слой оказва пряко влияние на броя епохи, за обучение, при фиксиран интервал от време. Най-бавно протича обучението при скрит слой от 22 елемента, а най-бърз протича обучението при скрит слой от 9 елемента.

На Фиг. 4.4 (дясно) ясно се вижда при кои стойности на входния

слой изкуствената невронна мрежа е постигнала най-малка грешка за предложената прогноза. За размер на скрития слой от 22 елемента, най-ефективният входен слой е 29 елемента. При скрит слой от 12 елемента, най-ефективният входен слой е 28 елемента. И при скрит слой от 9 елемента, най-ефективният входен слой е 26 елемента. От трите възможности най-добри резултати се получават при скрит слой от 12 елемента, което е около половината от входния слой.

Заключение

Резюме на постигнатото и идеи за бъдеща работа

В дисертационната работа са представени основни резултати, получени от проведените изследвания в областта на методите за прогнозиране на времеви редове, алгоритми и програмни системи за решаване на задачи в областта на прогнозирането. Целта на тези изследвания е разработката на евристичните подходи за машинно самообучение, разширяващи възможностите за прогнозиране на времеви редове. На основата на тези евристични подходи са предложени евристични методи и алгоритми, подобряващи бързодействието в машинното самообучение на изкуствени невронни мрежи. Ускоряването на бързодействието в обучението на изкуствени невронни мрежи е особено важно при прогнозирането на времеви редове, тъй като фазата на обучение е значително по-бавна отколкото фазата на самото прогнозиране. Характеристиките на тези методи и алгоритми, качеството на предложения дизайн, както и добрата програмна реализация, са в основата за създаването на една ефективна програмна система за прогнозиране на времеви редове, в сферата на валутните пазари.

Постигнатите резултати в дисертационната работа очертават

следните насоки за бъдещи изследвания, като: изследване на предложените евристични подходи за търсене на прогнози в други области, а не само по отношение на валутните пазари; Разширяване на програмната система, като се включат и други методи за прогнозиране на времеви редове, с цел по-ефективен сравнителен анализ; Разширяване на възможностите на уеб базирания интерфейс в системата и дори осъществяване на изчисления в разпределена среда, базирани се на пресмятания върху мобилни устройства.

Авторска справка за приносите в дисертацията

Научни приноси

1. Предложен е евристичен подход за обучение на пълно свързани невронни мрежи в разпределена среда, базиран на инцидентно включване на възли;
2. Предложен е евристичен подход за обучение на пълно свързани невронни мрежи в разпределена среда, базиран на диференциална еволюция;
3. Разработен е метод за машинно обучение на пълно свързани невронни мрежи в разпределена среда, базиран на предложения евристичен подход за обучение с инцидентно включване на възли;
4. Разработен е метод за машинно обучение на пълно свързани невронни мрежи в разпределена среда, базиран на предложения евристичен подход за обучение с диференциална еволюция;

Научно-приложни приноси

5. Предложени са алгоритми за прогнозиране на времеви редове с използване на пълно свързани невронни мрежи, обучавани с предложия евристичен подход с инцидентно включване на възли;

6. Предложени са алгоритми за прогнозиране на времеви редове с използване на пълно свързани невронни мрежи, обучавани с предложения евристичен подход с диференциална еволюция;

Приложни приноси

7. Изследвани са и са експериментално оценени предложените подходи, методи и алгоритми за прогнозиране на времеви редове с данни от валутни пазари.

Библиография

1. [HAMN2002] Alfares, H., Nazeeruddin, M., Electric load forecasting: literature survey and classification of methods, International Journal of Systems Science, vol. 33, Num. 1, p.23-34, 2002.
2. [ANMO2011] Аначков, М., Система за визуализиране и манипулиране на изкуствени невронни мрежи“, ТУЕС към ТУ-София, 2011.
3. [ARSH2003] A. Shapiro , Capital Market Applications of Neural Networks, Fuzzy Logic and Genetic Algorithms, 13th International AFIR Colloquium, Vol. 1, p.493-514, 2003.
4. [BATO2011] Балабанов. Т., Прогнозиране с евристични подходи в разпределена среда, Proceedings of Anniversary Scientific Conference 40 Years Department of Industrial Automation, ISBN:978-954-465-043-8, 163-166, 2011.
5. [BATO2015] Балабанов, Т., Избягване на локални оптимуми при евристични популационни алгоритми в разпределена среда, Сборник с доклади от XXII Международен симпозиум Управление на енергийни, индустриални и екологични системи, ISSN:1313-2237, 83 - 86, 2015.
6. [BAGE2016a] Балабанов, Т., Генова, К., AJAX разпределена система за обучение на изкуствени невронни мрежи с еволюционни алгоритми, Сборник с доклади от XXIV Международен симпозиум Управление на топло енергийни обекти и системи, Управление на енергийни, индустриални и екологични системи, ISSN:1313-2237, 49 - 52, 2016.
7. [BAKE2016] Balabanov T., Keremedchiev D., Goranov I., Web Distributed Computing For Evolutionary Training Of Artificial Neural Networks, International Conference InfoTech-2016, Varna - St. St. Constantine and Elena resort, Bulgaria, ISSN:1314-1023, 210-216, 2016.
8. [TBIZ2015] Balabanov, T., Zankinski, I., Barova, M., Distributed Evolutionary Computing Migration Strategy by Incident Node Participation. Large-Scale Scientific Computing, Lecture Notes in Computer Science, 9374, Springer International Publishing

Switzerland, ISBN:978-3-319-26520-9, DOI:10.1007, p 203-209, 2015.

9. [BAZA2011] Balabanov, T., Zankinski I., Dobrinkova N., Time Series Prediction by Artificial Neural Networks and Differential Evolution in Distributed Environment, Large-Scale Scientific Computing, Lecture Notes in Computer Science, vol. 7116, ISBN:978-3-642-29842-4, DOI:10.1007/978-3-642-29843-1_22, 198-205, 2011.
10. [BAZA2010] Балабанов Т., Занкински И., Симеонова В., Прогнозиране на времеви редове с изкуствени невронни мрежи и диференциална еволюция в разпределена среда, Работни статии на ИИТ, ИТ/WP-268B, ISSN:1310-652X, 2010.
11. [CDTY2006] C. Dawson, T. Young, J. Allen, Machine Intelligence Genetic Algorithm Neural Network System for the Engineered Wood Industry, USDA SBIR Phase-I Final Report, Jul 2006.
12. [DUWI2002] Dunis, C.L. & Williams, M., Modelling and trading the eur/usd exchange rate: Do neural network models perform better? Derivatives Use, Trading and Regulation, 8(3), pp. 211–239, 2002.
13. [EUVO2005] E. Vogel, Complex Indicators: Nonlinear Pricing and Reflexivity, Department of Informatics, St. Petersburg State University of Economics and Finance, 191023, Saint-Petersburg, Russia, 2005.
14. [GILA2001] Giles, C.L., Lawrence, S. & Tsoi, A.C., Noisy time series prediction using a recurrent neural network and grammatical inference. Machine Learning, 44(1/2), pp. 161–183, 2001.
15. [YAHU2009] Huang, Y., Advances in Artificial Neural Networks – Methodological Development and Application, Algorithms, Vol.2, No.3, p.973-1007, 2009.
16. [HAYK1999] Haykin, S., Neural Networks, A Comprehensive Foundation. Prentice-Hall, Inc., 2nd edition, 1999.
17. [HOLL1975] Holland, J., Adaptation In Natural and Artificial Systems. The University of Michigan Press, 1975.
18. [HREL2011] Христова, Е., Мултимедиен скрийнсейвър за Linux, подходящ за вграждане в проекти за разпределени изчисления, ТУЕС към ТУ-София, 2011.
19. [JMAM2012] Merelo, J., Mora, A., Fernandes, C., Arenas, M., A. Esparcia-Alcazar, Using pool-based evolutionary algorithms for scalable and asynchronous distributed computing, In Proceedings of the 12th International Conference on Parallel Problem Solving From Nature (PPSN 2012), Sep 2012.
20. [MTMQ2015] MetaTrader 4, MetaQuotes Software Corp., (2015, October 20) <http://www.metatrader4.com/>
21. [MOOD1995] Moody, J.E., Economic forecasting: Challenges and neural network solutions. Proceedings of the International Symposium on Artificial Neural Networks, Hsinchu, Taiwan, 1995.
22. [SMSK2001] Moon, SW., Kong, SG., Block-Based Neural Networks, IEEE Transactions On Neural Networks, Vol. 12, No. 2, Mar 2001.
23. [NIRA2012] Николова, Р., Разработка на система за графично изобразяване и визуално манипулиране на изкуствени невронни мрежи, НБУ-София, 2012.
24. [RSQZ2006] Segall, R., Zhang, Q., Applications of Neural Network and Genetic